

TERRORYZM – OKREŚLENIE DEFINICJI ZJAWISKA W POLSKICH I ZAGRANICZNYCH BADANIACH

TERRORISM – DEFINING THE PHENOMENON IN POLISH AND FOREIGN RESEARCH

Aleksander OLECH

Instytut Nowej Europy, Dyrektor Programu Bezpieczeństwa
Europejskiego, <https://orcid.org/0000-0002-3793-5913>

Abstrakt. Zjawisko terroryzmu w swojej destrukcyjnej istocie było zauważalne od zarania dziejów, ponieważ oddziaływało bezpośrednio na podmioty państwowe i niepaństwowe. Jednak scharakteryzowano je dopiero w XX wieku na podstawie aktów agresji, jakich dokonywano w przeszłości. Określono, że są to ataki przeciw jednostce, grupie, państwu lub organizacji międzynarodowej, których dokonuje podmiot niepaństwowy. Współcześnie w ogólnej definicji przyjmuje się, że jest to forma walki stosowana dla osiągnięcia określonych celów, z intencją wymuszenia zmian proklamowanych przez terrorystów. Działania są podejmowane przeciwko osobom cywilnym, cechuje je przemoc i agresja, powodują destabilizację, zamieszanie oraz niepokój w społeczeństwie. W związku z powyższym tak ważne jest przedłożenie opisów zjawiska terroryzmu, które są prezentowane nie tylko przez polskich badaczy, ale także francuskich (Francja najbardziej atakowane państwo w Unii Europejskiej) oraz w ujęciu międzynarodowym.

Abstract. The phenomenon of terrorism, in its destructive nature, has been noticeable since the dawn of time, as it has had a direct impact on both national and non-state entities. Nevertheless, it was only in the 20th century that it was characterised on the basis of past acts of aggression. These were defined as attacks against the person, group, state or international organisation perpetrated by a non-state actor. Today, the general definition assumes that it is a form of warfare used to achieve specific goals, with the intention of extorting changes proclaimed by terrorists. The actions are undertaken against civilians. They are characterised by violence and aggression and cause destabilisation, confusion and anxiety in society. For this reason, it is vital to deliver a complex description of the definition offered not only by the Polish researchers but also French (France is the most attacked state in the European Union), as well as internationally

Słowa kluczowe: terroryzm, bezpieczeństwo, definiowanie, terror.

Keywords: terrorism, security, defining, terror.

Wstęp

Analiza terroryzmu i podejmowanych w jego ramach działań wiąże się z charakterystyką należących do niego zwrotów i pojęć. Jego interpretowanie, w związku z licznymi modyfikacjami i poszerzeniami, jest konieczne do określenia podmiotów, które będą odpowiedzialne za walkę z nim. Podstawową kwestią dla dalszego wywodu jest odróżnienie terroru od terroryzmu (Iulian 2017). Terror jest definiowany jako

dominacja podmiotu silniejszego nad słabszym, objawiająca się jako dyktatura, totalitaryzm, tyrania, reżim, despotyzm. Natomiast terroryzm pierwotnie określano jako agresję, przemoc, atak słabszych przeciwko silniejszym w celu obalenia ich władzy, wywołania określonych działań, zwrócenia uwagi na problem lub demonstracji sił. Często jest on kojarzony z atakami na tle religijnym, których dokonują głównie wyznawcy islamu (Sikorski 2017, s. 825-848). Należy jednak wskazać, że działania terrorystyczne są również podejmowane przeciwko muzułmanom (Kerdemelidis, Reid 2019, s. 2-5).

Za ataki są odpowiedzialne osoby, grupy terrorystyczne lub organizacje, których motywy i idee są uzasadniane wiarą, celami politycznymi, ekonomicznymi, społecznymi, narodowościowymi, a nawet ekologicznymi (Zabłocki 2013, s. 51-52). Terroryzm to zjawisko towarzyszące prawie wszystkim cywilizacjom na przestrzeni wieków, które oddziaływało na bezpieczeństwo w różnym nasileniu, przybierając różne rozmiary, pod postacią agresji, przemocy lub zastraszenia, wykorzystywano go jako środek do prowadzenia walki o wybrane cele polityczne (Bukowski 2010, s. 21).

Autor, na podstawie swoich badań, proponuje następującą kategoryzację terroryzmu:

- Umotywowanie terrorysty: polityczne, ideologiczne, religijne, jednej sprawy, zaburzenia psychiczne.
- Cel ataku: organizacja międzynarodowa, państwo, region, grupa, osoba.
- Środowisko: lądowe, powietrzne, kosmos, morskie, cyberprzestrzeń.

Weryfikacja rodzajów terroryzmu ma za zadanie określenie zadań i obowiązków w ramach zwalczania zagrożeń terrorystycznych. Zdefiniowanie możliwych sprawców, celów ataku oraz wskazanie możliwego środowiska operacji terrorystycznych będzie ostatecznie prowadzić do jednej definicji terroryzmu.

Międzynarodowe definiowanie terroryzmu

Współcześnie nie ma jednoznacznego określenia terroryzmu, dlatego że istnieje ponad 300 definicji tego zjawiska. Różnią się one od siebie w zależności od miejsca powstania oraz prawa obowiązującego w danym państwie. Obecnie istnieje kilkaset definicji oraz kilkadziesiąt określeń pośrednio opisujących terroryzm.

Uznaje się, że słowo „terror” zostało po raz pierwszy użyte w Republice Francuskiej w listopadzie 1794 roku dla określenia *doctrine des partisans de la Terreur* (doktryna zwolenników terroryzowania) podczas rewolucji francuskiej, kiedy to jej zwolennicy w brutalny sposób atakowali kontrrewolucjonistów (Lévi-Valensi 2002, s. 9-39). Wówczas oznaczało ono formę sprawowania władzy, określaną także jako państwowy terror przeciwko ludziom (Gueniffey 2017, s. 2). Pojęcie to zmieniło się i ewoluowało w XIX wieku, wskazując, iż nie jest to działanie propaństwowe, a wręcz przeciwnie – działanie przeciw niemu. Tym samym zgodnie z definicją funkcjonującą obecnie działanie podmiotów niepaństwowych (Sandra 2014, s. 11-14, 51-52, 80-87; Mazauric 1989, s. 1020-1025) przeciw jednostkom, grupom, państwom lub organizacjom międzynarodowym to „terroryzm”.

Jedną z pierwszych charakterystyk zaproponował E. Walter (1969, s. 5), który określił, iż jest to impulsywne działanie nacechowane przemocą, któremu odpowiada emocjonalna reakcja, wywołująca społeczny efekt. W 1934 roku J. Hardman (s. 14, s. 575) określił terroryzm jako aktywność związaną z systematycznym stosowaniem agresji, ale w ramach metod terrorystycznych. B. Moore (1954, s. 11) opisał go jako negatywną konieczność wynikającą z agresji. Inaczej na to zagadnienie spojrział D. Rapoport (1977, s. 47), który określił, że terroryzm to podejmowanie niewymuszonych działań, które nie mają moralnych limitów w celu zadania ogromnych szkód. Odróżnił on podejmowanie działań terrorystycznych w celach politycznych od ekstremistycznych zamachów. Zgadzał się z tą tezą francuski badacz W. Laqueur (1999, s. 3-7), który opisał terroryzm jako systematycznie powtarzane działania dla osiągnięcia celów politycznych.

Międzynarodową definicję na potrzeby bezpieczeństwa i obronności pierwotnie ujęto w Konwencji Ligi Narodów z 16 listopada 1937 roku. Był to rezultat zamachu z 1934 roku, w którym zabito króla Aleksandra I Karadziordziewicia oraz francuskiego ministra spraw zagranicznych Jean-Louisa Barthou. W Konwencji wskazano, że terroryzm to wszystkie działania mające znamiona przestępczych, kierowane przeciwko państwu, a ich celem jest wytworzenie stanu określanego jako terror w umysłach ludzi, grup i społeczeństw. Konwencja została podpisana przez 25 państw, ale ratyfikowana tylko przez Indie, dlatego też nie weszła w życie (Law 2009, s. 155-157). Następnie w 1999 roku Rada Bezpieczeństwa ONZ przyjęła rezolucję 1269, w której wskazała, że wszystkie praktyki, niezależnie od miejsca i czasu, stosowane przeciwko bezpieczeństwu oraz zagrażające międzynarodowemu porządkowi i pokojowi są działaniami terrorystycznymi. Ponownie w 2018 roku Biuro Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przystępczości (United Nations Office On Drugs And Crime, UNODC) zdefiniowało terroryzm jako wykorzystywanie metody przymusu lub groźenie wykorzystywaniem przemocy w celu szerszenia strachu i osiągnięcia dążeń politycznych lub ideologicznych.

Także w Unii Europejskiej definicja terroryzmu jest określana jako zjawisko stanowiące zagrożenie dla państw członkowskich. Działania terrorystyczne to przestępstwa, które ze względu na swój charakter mogą wyrządzić poważne szkody państwu lub organizacji międzynarodowej i są określane jako przestępstwa terrorystyczne, jeżeli zostają popełnione w celu: poważnego zastraszenia ludności; bezprawnego zmuszenia rządu lub organizacji międzynarodowej do podjęcia lub zaniechania jakiegoś działania; poważnej destabilizacji lub zniszczenia podstawowych struktur politycznych, konstytucyjnych, gospodarczych lub społecznych danego państwa lub danej organizacji międzynarodowej. Są to następujące czyny umyślne, określone zgodnie z prawem krajowym jako przestępstwa:

- ataki na życie ludzkie, które mogą powodować śmierć,
- ataki na integralność fizyczną osoby,
- porwania lub branie zakładników,

- spowodowanie rozległych zniszczeń obiektów rządowych lub obiektów użyteczności publicznej, systemu transportowego, infrastruktury, w tym systemu informacyjnego, stałych platform umieszczonych na szelfie kontynentalnym, miejsca publicznego lub mienia prywatnego – jeżeli zniszczenia te mogą zagrozić życiu ludzkiemu lub spowodować poważne straty gospodarcze,
- zajęcie statku powietrznego, statku wodnego lub innego środka transportu publicznego lub towarowego,
- wytwarzanie, posiadanie, nabywanie, przewożenie, dostarczanie lub używanie materiałów wybuchowych lub broni, w tym broni chemicznej, biologicznej, radiologicznej lub jądrowej, jak również badania nad taką bronią i jej rozwój,
- uwalnianie substancji niebezpiecznych lub powodowanie pożarów, powodzi lub wybuchów, czego rezultatem jest zagrożenie życia ludzkiego,
- zakłócanie lub przerywanie dostaw wody, energii elektrycznej lub wszelkich innych podstawowych zasobów naturalnych, czego rezultatem jest zagrożenie życia ludzkiego (Dyrektywa 2017/541).

Terroryzm można odróżnić od oporu (lub wojny partyzanckiej), który podmiot stawia w uzasadnionym celu, domagając się prawa do samostanowienia i walki z uciskiem obcej władzy lub najeźdźcą. Przykładem może być opór obywateli we Francji podczas niemieckiej okupacji w czasie II wojny światowej lub działalność dywersyjno-partyzancka żołnierzy Armii Krajowej w Polsce w latach 1942-1945. To rozróżnienie jest jednak niedokładne, ponieważ wyjątkowo terroryzm niektórych grup jest często walką o wolność innych (Huyghe 2009). Ze względu na fakt, że w ramach terrorystyczny zaangażowana jest mała siła (liczba żołnierzy, uzbrojenia), można go określić jako akt wojenny (Jakubczak 2011, s. 153).

Według A. P. Schmidta¹ (1988) „terroryzm jest inspirującą i niepokojącą metodą powtarzających się gwałtownych działań, stosowaną przez (częściowo) tajnych aktorów indywidualnych, grupowych lub państwowych, z powodów idiosynkratycznych, kryminalnych lub politycznych, w których – w przeciwieństwie do zabójstwa – bezpośrednim celem przemocy nie są główni odbiorcy. Bezpośrednie ludzkie ofiary przemocy są wybierane losowo (możliwe cele) lub selektywnie (reprezentujące daną tożsamość lub symboliczne cele) z docelowej populacji i służą jako generatory wiadomości. Procesy komunikacji, oparte na zagrożeniu i przemocy, między terrorystami (organizacją), ofiarami (zagrożonymi) i celami, są wykorzystywane do manipulowania głównym celem (odbiorcami), przekształcając go w cel terroru, cel żądań lub cel uwagi, w zależności od tego, czy ideą jest zastraszenie, przymus lub propaganda”.

¹ Oficer kierujący w zespole ds. zapobiegania terroryzmowi Organizacji Narodów Zjednoczonych i autor książki pt. *Political terrorism: a new guide to actors, authors, concepts, data bases, theories, and literature*.

Definiowanie terroryzmu we Francji

Współczesne francuskie definicje terroryzmu mówią o przestępstwach przeciwko życiu i zdrowiu ludzkiemu, z naruszeniem prawa (krajowego lub międzynarodowego) (Tulard, Thuillier 2004, s. 344-347). Oznacza to rozróżnienie między atakami na cywilów i wojskowych (ofiarami terroryzmu są cywile), ze względu na miejsce ataku (region, w którym toczy się wojna lub np. kraj europejski niezaangażowany w konflikt zbrojny) oraz cel polityczny (intencją jest wpływanie na politykę państwa lub zmienianie jej poprzez terroryzowanie ludności cywilnej) (Derrida 2004, s. 16). Według francuskich słowników terroryzm to systematyczne stosowanie przemocy dla osiągnięcia celów politycznych poprzez wszelkie akty przemocy lub zbiór aktów przemocy popełnianych przez organizację w celu stworzenia klimatu niepewności lub obalenia ustalonego rządu (Bevalet 2009, s. 15). Według F. Géré terroryzm jest spektakularną brutalną akcją, ale o ograniczonym wymiarze, mającą na celu zmniejszenie woli walki u przeciwnika. Jest to z jednej strony legalny środek walki o wolność, a z drugiej – proces przestępczy, który ma na celu uzasadniać wyjątkowo powzięte środki. Terrorysta, który osiąga swój cel, czasem staje się bohaterem, a tym samym zyskuje szacunek na poziomie krajowym i międzynarodowym, jak np. E. de Valera lub J. Arafat. Strategia terrorystyczna jest wymierzona w cywilów oraz wojsko, aby zmusić państwo do reakcji, a także aby zapoczątkować cykl: przemoc – represja – solidarność z terrorystami (Houdet 2005, s. 4).

Terroryzm jako zjawisko społeczne bezpośrednio lub pośrednio wpływa na życie jednostek, narodów i państw. Charakteryzuje się ogromną dynamiką związaną z rozwojem politycznym, technologicznym i naukowym. Ze względu na powyższe czynniki rozszerzyły się możliwości dostępu do środków, które zagrażają lub negatywnie wpływają na demokratyczny porządek. Podstawowym kryterium definicji terroryzmu jest uznanie go za przestępstwo (Brzybohatý 1999, s. 7, 11).

Przede wszystkim warto zdać sobie sprawę, że terroryzm w Republice Francuskiej i Rzeczypospolitej Polskiej występuje pod zupełnie inną postacią. W Polsce istotą badań nad terroryzmem oraz definiowaniem tego zjawiska jest analiza sytuacji występującej w innych krajach. Autorzy prac na ten temat skupiają się na terroryzmie zewnętrznym – międzynarodowym, który próbują umiejscowić w polskich naukach o bezpieczeństwie i badać go na tym poziomie. Ze względu na obecną sytuację Polski (brak ataków terrorystycznych, które zdarzają się we Francji) naukowcy powinni pochylić się nad przyczynami rozwoju terroryzmu i jego nieregularnym występowaniem. Nauka i badania powinny być ukierunkowane na strukturę i możliwą ewolucję zjawiska, a nie jego terazniejszą formę w innym kraju. Skupienie na terroryzmie jako dynamicznie zmieniającej się broni pozwoli na predykcję zdarzeń lub zwrócenie uwagi na mankamenty i braki w polskich systemach bezpieczeństwa i obrony.

Definiowanie terroryzmu w Polsce

Współcześnie zjawisko to jest badane w Polsce w przeważnie w trzech kategoriach: działania terrorystyczne przed rokiem 2001, po zamachach w Stanach Zjednoczonych i po atakach w Republice Francuskiej w 2015 roku. Dlatego też wiele zależy od okresu, w jakim dany badacz zdefiniował to pojęcie oraz z jakich badań korzystał (znaczenie ma ich jakość, prawdziwość oraz pochodzenie), opisując zjawiska dotyczące aktów terrorystycznych (Xingyu 2018, s. 435-446; Jankowicz 2019, s. 2-7). W polskich badaniach można znaleźć kilkanaście definicji terroryzmu, które zostały sformułowane przez naukowców i praktyków służb bezpieczeństwa. Każda z nich opisuje w inny sposób nasilające się zagrożenie, ale w większości odnoszą się one do działań podejmowanych przez niepaństwowe podmioty, które poprzez zastosowanie przemocy dążą do wymuszenia zmian politycznych i społecznych.

W. Ostant (2016, s. 77-95) określa terroryzm jako zagrożenie globalne, mające długofalowy wpływ na funkcjonowanie ludzkości. Zamachy, które wydarzyły się już w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku, udowodniły, że terroryzm nie jest problemem poszczególnych państw, których dotyka bezpośrednio, ale ma szeroki, międzynarodowy wymiar. Oddziałuje negatywnie na ogólnoswiatową skalę, wpływa na więcej niż jeden podmiot międzynarodowy oraz zmusza do mobilizacji kilka państw w celu jego zwalczania.

Według A. Pawłowskiego (1994, s. 11) zjawisko to należy rozumieć jako wyłączone stosowanie gwałtu przez jednostki lub grupy osób w celu wywarcia wpływu zarówno na rząd, opinię publiczną, grupy, jak i na poszczególne osoby. S. Pikulski (2000, s. 12-14) określa terroryzm jako działalność przestępczą na tle politycznym, prowadzoną przez zorganizowane grupy przestępcze, które mają charakter antypaństwowy. Stosowane przez te ugrupowania zabiegi mają na celu wymuszenie określonych ustępstw i są wymierzone we władzę państwową. Grupy przestępcze dążą do realizacji planu poprzez wywołanie paniki, strachu i lęku wśród opinii publicznej. Głównymi metodami są: podkładanie bomb w miejscach publicznych oraz atakowanie znanych osób i polityków.

B. Bolechów (2002, s. 25-26) odwołuje się w swoich dywagacjach do przemocy politycznej, która polega na groźbach, morderstwach i zniszczeniach dokonywanych w celu wywołania nagłego i ekstremalnego szoku, aby zastraszyć jednostki, grupy, społeczeństwa i rządy. Głównym celem takich działań jest: wymuszenie żądanych ustępstw lub zmian politycznych, sprowokowanie rządu do reakcji, demonstracja siły i potęgi terrorystów. T. Aleksandrowicz (2008, s. 20-21) definiuje terroryzm jako bezprawne użycie lub groźba użycia siły lub przemocy wobec osób lub mienia w celu zastraszenia, wymuszenia, nacisku na rządy, społeczeństwa i ugrupowania. Zasadniczym celem terrorystów jest uzyskanie przewagi politycznej, religijnej lub ideologicznej. Takie ujęcie jest zbieżne z definicją zaproponowaną przez K. Karolczaka (2004, s. 16-17), który określa terroryzm jako metodę walki politycznej stosowanej przez określone podmioty, która zmierza poprzez zastraszenie do osiągnięcia pożądanego celu.

K. Liedel (2005, s. 29-31) wyróżnia następujące elementy składające się na zjawisko terroryzmu: motywacja sprawców, wybrany cel, metodyka działań, opracowana strategia, struktura grupy, a także zastosowane środki i narzędzia. Według P. Piaseckiej i K. Liedla (2008, s. 46-47) terroryzm jest bezprawnym użyciem siły lub przemocy wobec osób lub mienia w celu zastraszenia lub wywarcia przymusu na rządzie lub ludności cywilnej. Głównym jego założeniem jest osiągnięcie celów politycznych lub społecznych. W. Sokała (2009, s. 211) opisuje omawiane zjawisko jako działanie poprzez akty przemocy lub wiarygodne groźby jej zastosowania, mające wzbudzić strach w grupie szerszej niż bezpośrednio atakowana i poprzez tę pośrednią presję wywołać skutki sprzyjające realizacji programu politycznego lub quasi-politycznego sprawcy.

Zgodnie z ujęciem zaproponowanym przez M. Anszczaka (2009, s. 17) terroryzm jest zmienną w czasie i przestrzeni metodą działalności politycznej, uwzględniającą tradycje i sposoby walki politycznej (cywilizacji), nielegalną w świecie obowiązującego prawa stanowionego (państwo), oddziałującą na sferę psychiki ludzkiej i wprowadzającą stan poczucia zagrożenia i strachu u adresatów zamachów (zarówno bezpośrednich, jak i pośrednich) oraz wymuszającą w nich określone zachowania zgodne z celami stosujących ją uczestników polityki.

Według P. Krawczyka (2008, s. 4) terroryzm różni się od zwykłych przestępstw sposobem dążenia do celu. Działalność grup terrorystycznych nie musi być nastawiona na zysk finansowy, dominację na wybranym terytorium czy konkretny obiekt (tak jak w przypadku grup przestępczych). Może to być środek do osiągnięcia celu, którym jest m.in. zastraszenie społeczeństwa, ustępstwa władzy lub atak na inne państwo poprzez zamach bombowy. M. Milczanowski (2012, s. 34) jest zdania, że uwarunkowania historyczne i liczba zabójstw politycznych nie powinny być brane pod uwagę w próbie definiowania terroryzmu, ponieważ jest to działanie asymetryczne mające na celu budzenie strachu w wyniku stosowania przemocy lub groźenia przemocą, realizowane przez organizację lub grupy dążące do zmian politycznych. E. Zabłocki (2013, s. 52) wskazał, że terroryzm to zaplanowane i zorganizowane działanie o podłożu ideologicznym, które oddziałuje na jednostki lub grupy, powodując naruszenie istniejącego porządku prawnego, funkcjonalnego i organizacyjnego, a także w sposób gwałtowny wymusza na organach państwowych oraz obywatelach określone zachowania i czyny oraz narusza dobro innych osób. Działania te są bezwzględne i prowadzone za pomocą różnych środków.

Również polski ustawodawca definiuje w art. 115 § 20 Kodeksu karnego przestępstwo o charakterze terrorystycznym jako czyn zabroniony zagrożony karą pozbawienia wolności, której górna granica wynosi co najmniej 5 lat. Przepisy przewidują, że przestępstwo takie (w tym także groźba popełnienia) zostaje popełnione w celu: poważnego zastraszenia wielu osób, zmuszenia organów władzy publicznej Rzeczypospolitej Polskiej (lub innego państwa) albo urzędu organizacji międzynarodowej do podjęcia lub zaniechania określonych czynności, w tym także wywołania poważnych zakłóceń w ustroju lub gospodarce Rzeczypospolitej Polskiej, innego państwa lub instytucji międzynarodowej (Gabriel-Węglowski 2018, s. 54-57).

Wnioski

Terroryzm może znacznie wpłynąć na relacje międzypaństwowe, politykę globalną oraz traktowanie bezpieczeństwa, o czym świadczą daleko idące i wciąż odczuwane skutki ataków w Nowym Jorku z 11 września 2001 roku i w Paryżu z 13 listopada 2015 roku. Definiowanie terroryzmu wpływa nie tylko na współpracę w środowisku bezpieczeństwa, ale także na odbiór i traktowanie tego zjawiska przez społeczeństwo, a zatem ma istotny wpływ na ludność i politykę kraju. Jednak odpowiednia do występujących zagrożeń, powszechna i znana wszystkim oraz ujmująca dynamiczne zmienne definicja pozostaje nieuchwytna, ponieważ różne organy, organizacje i agencje rządowe (również w tym samym państwie) tworzą niejednolite definicje terroryzmu, które w danej chwili odpowiadają ich konkretnej roli, celowi lub sytuacji na scenie politycznej.

Autor wskazuje, że wszystkie opisy terroryzmu należy zamknąć w jednej sentencji: forma walki stosowana dla osiągnięcia określonych celów, z intencją wymuszenia zmian proklamowanych przez atakujących, które są podejmowane przeciwko cywilom, a cechuje je przemoc i agresja, powodujące destabilizację, zamieszanie oraz niepokój.

BIBLIOGRAFIA

- [1] ABDULLA, R. A., 2007. *Islam, Jihad, and Terrorism in Post-9/11 Arabic Discussion Boards*. Journal of Computer-Mediated Communication, 12 (3), 1-16.
- [2] ALEKSANDROWICZ, T., 2008. *Terroryzm międzynarodowy*. Warszawa: Editions Spotkania.
- [3] BEVALET, J., 2009. *Terrorisme – gagner la 3e guerre mondiale*. Sceaux: L'Esprit du Livre.
- [4] BOLECHÓW, B., 2002. *Terroryzm w świecie podwubiegunowym: przewartościowania i kontynuacje*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- [5] BRZYBOHATÝ, M., 1999. *Terorismus*. Praha: Police History.
- [6] BUKOWSKI S., 2010. *Terroryzm europejski*. Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku.
- [7] DERRIDA, J., 2004. *Qu'est-ce que le terrorisme?*. Le Monde diplomatique, Fevrier.
- [8] Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/541 z dnia 15 marca 2017 r. w sprawie zwalczania terroryzmu i zastępująca decyzję ramową Rady 2002/475/WSiSW oraz zmieniająca decyzję Rady 2005/671/WSiSW, 31.3.2017.
- [9] GABRIEL-WĘGŁOWSKI, M., 2018. *Działania antyterrorystyczne – komentarz*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- [10] GROSSET, R. red., 2009. *Zabić tysiące, przestraszyć miliony. Zagrożenia terrorystyczne i szanse na skuteczną obronę*. Warszawa: Wyższa Szkoła Zarządzania i Prawa im. Heleny Chodkowskiej.
- [11] GUENIFFEY, P., 2017. *Terrorisme, terroristes: la casse-tete des definitions*. SciencesPo, Comptendu de la 35e seance, 24 mars.
- [12] HARDMAN, J. B. S., 1934. *Terrorism*. [W:] S. Johnson ed., *Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: MacMillan.

- [13] HOUDET, C., 2005. *Terrorisme: histoire et enjeux Europeens*. Paris: Centre d'études et de recherche de l'enseignement militaire supérieur.
- [14] HUYGHE, F. B., 2009. *Pour une histoire du terrorisme: Un point sur l'histoire*. Dostępne pod adresem: http://www.huyghe.fr/actu_210.htm (dostęp: 1.10.2018).
- [15] IULIAN, R. I., 2017. *International terrorism in the 21st century – 16 years after 9/11 2001*. CBU International conference on innovations in science and education March 22-24 2017, Prague, Czech Republic.
- [16] JAKUBCZAK, R., 2011. *Teoretyczne i militarne aspekty zwalczania terroryzmu*. [W:] J. Szafranski, K. Liedel red., *Problemy prawno-organizacyjne zwalczania terroryzmu w Polsce*. Szcztyno: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policyjnej w Szcztynie.
- [17] JANKOWICZ, N., 2019. *Disinformation in Terrorist content online*. Washington: George Washington University.
- [18] JONGMAN, J., SCHMID, A. P., 1988. *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories and Literature*, New Brunswick: Transaction Publishers.
- [19] KAROLCZAK, K., 2004. *Terroryzm polityczny – próba redefinicji*. [W:] E. Haliżak, W. Lizak, L. Łukaszyk, E. Śliwka red., *Terroryzm w świecie współczesnym*. Warszawa – Pieniężno: Fundacja Studiów Międzynarodowych.
- [20] KERDEMELELIDIS, M., REID, M., 2019. *Wellbeing recovery after mass shootings: information for the response to the Christchurch mosque attacks 2019*, Canterbury District Health Board, 28 May, s. 2-5.
- [21] KRAWCZYK, P., 2008. *Terroryzm lotniczy*. Warszawa: AON.
- [22] LAQUEUR, W., 1999. *The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*. New York: Oxford University Press.
- [23] LAW, R. D., 2009. *Terrorism: A History*. Cambridge: Polity.
- [24] LÉVI-VALENSI, J., 2002. *Albert Camus et la question du terrorisme*. [W:] A. Camus, *Réflexions sur le terrorisme*. Paris: Nicolas Philippe.
- [25] LIEDEL, K., PIASECKA, P., 2008. *Jak przetrwać w dobie zagrożeń terrorystycznych. Elementy edukacji antyterrorystycznej*. Warszawa: Trio.
- [26] LIEDEL, K., 2005. *Teoretyczne podstawy badań nad terroryzmem*. *Jurysta*, 2, 29-31.
- [27] MAZURIC, C., 1989. *Terreur*. [W:] A. Soboul éd., *Dictionnaire historique de la Révolution française*. Paris: Presses Universitaires de France.
- [28] MILCZANOWSKI M., 2012. *Terroryzm w ujęciu historycznym*. [W:] H. Zięba-Załużka, T. Bąk red. *Terroryzm a prawa człowieka*. Kraków – Rzeszów – Zamość: Konsorcjum Akademickie.
- [29] MOORE, B., 1954. *Terror and Progress – U.S.S.R.: Some sources of change and stability in the Soviet dictatorship*. Cambridge: Harvard University Press.
- [30] OSTANT, W., 2016. *Unia Europejska wobec zagrożenia terroryzmem – od Maastricht do Lizbony*. Poznań: Instytut Zachodni.
- [31] PAWŁOWSKI, A., 1994. *Terroryzm w Europie w XIX i XX wieku*. Zielona Góra: Lubuski Komitet Upowszechniania Prasy.
- [32] PIKULSKI, S., 2000. *Prawne środki zwalczania terroryzmu*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- [33] RAPOPORT, C., 1977. *The Politics of Atrocity*. New York: John Jay Press.
- [34] SANDRA C., 2014, *Révolution bourgeoise et luttes de classes en France, 1789-1799*. Paris.
- [35] SIKORSKI, C., SCHMUCK, D., MATTHES, J., BINDER, A., 2017. *Muslims are not Terrorists: Islamic State Coverage, Journalistic Differentiation Between Terrorism and Islam, Fear Reactions, and Attitudes Toward Muslims*. *Mass Communication and Society*, 20 (6), 825-848.

-
- [36] SOKAŁA, W., 2009. *Nowy terroryzm jako asymetryczna odpowiedź na rozszerzenie i pogłębienie integracji europejskiej*. [W:] M. J. Malinowski, R. Ożarowski, W. Grabowski red. *Ewolucja terroryzmu na przełomie XX i XXI wieku*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- [37] TULARD, J., THUILLIER, G., 2004. *L'État face au terrorisme «Conclusions»*. *La Revue administrative* 57e Année, 340 (Juillet), 344-347.
- [38] United Nations Office On Drugs And Crime, 2018, *Education for justice university module series counter-terrorism – Module 1 introduction to international terrorism*. Vienna: United Nations Office On Drugs And Crime.
- [39] WALTER, V., 1969. *Terror and Resistance: A Study of Political Violence*. New York: Oxford University Press.
- [40] XINGYU, K. C., 2018, *Fake News After a Terror Attack: Psychological Vulnerabilities Exploited by Fake News Creators*. [W:] M. Khader et al. ed., *Learning from Violent Extremist Attacks: Behavioural Sciences Insights for practitioners and policymakers*. Singapore: World Scientific.
- [41] ZABŁOCKI, E., 2013. *Kategorie, zagrożenia: system bezpieczeństwa narodowego*. Warszawa: Wyższa Szkoła Informatyki, Zarządzania i Administracji.